

СУШТИНА РЕВОЛУЦИОНАРНО-ПЕДАГОШКИХ ПОГЛЕДА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Значајну ризницу богате револуционарно-мисаоне ризнице Светозара Марковића чине и његова схватања о образовању и васпитању. Као социјални борац он није био само присиљен да о њима размишља, већ је имао и посебну склоност, жељу и интересовање за њих, сматрајући их изванредно важним чиниоцима у мењању и преображају постојећег друштва, јер — говорио је — „није вајде само сазнавати несрећно стање наше, него да треба радити да га нестане“.¹

1

Своју изразиту склоност и опредељење да се у могућим оквирима бави и проблемима образовања и васпитања обелоданио је први пут за време свога боравка у Петрограду, у писму које је 16. фебруара 1868. године писао своме брату Јеврему.

У овоме писму он је рекао и следеће:

„Сео сам сад да пишем: *Како су нас васпитавали*. Заиста, браца Јевреме, ништа грднијег нема од наше системе васпитавања. Претстави себи да ћак излазећи из гимназије не износи никакве мисли до то: како он може да иде у исту кавану у коју иду његови бивши професори. Са таквим мислима ћак је далеко од сваког правца, од сазнања шта му треба за живот и, по томе, за шта треба да се спрема. У Великој школи спремају се само за чиновнике и разуме се да та знања која се тамо ћушкају ћацима у главу не само да му не дају појма о правој науци, о томе: шта треба да ради кад ступи у живот; па, по томе: шта треба да зна, већ га позитивно углупљавају. Отуда је проистичало те су се сви ћаци делили на две главне категорије: они који су били глупљи од природе, они су бубали све што су им професори говорили не тражећи ништа да разумеју, и тако су излазили (огромна већина) наши чиновници које сад не можеш да познаш да су штогод учили; мања част од њих који су умели још да се улизују око професора отишли су преко, и то су наши цивилизатори који су нам донели моде и регуле, звучне празне фразе и имена разних „авторитета“, а ниједне живе сувремене мисли. Други који су били способнији нису могли да се задовоље оном пустом формом што им се предавала под именом наука, али они нису имали ничега за шта да се ухвате. Наша књижевност сама немаћаше никаквог правца, а наши „ваљани“ људи мало обраћаху пажњу на васпитање будућег нараштаја, па га икупљаху око себе да му даду правца. Отуда друга половина место школе пређе у кавану. Ја сам био у тој половини, па знам какав је ужасан уплив имала та средина на људе који би у другим приликама били заиста од вајде и себи и другима. Неки погибоше разорени наравствено, други просто од јектике, а они који се *слепом срећом или силно одареном природом* спасоше од пропасти ти беху *неспособни* за рад. Заиста

¹ Светозар Марковић, *Сабрани списи*, књ. I, Култура, Београд, 1960, 7.

у кавани, где су проводили већину времена, не научише се ничему чиме би могли да заслуже себи хлеба, а поставши чиновници могли су само да „либерално“ „мисле“ или да „говоре“, и то у четири ока, али ништа да раде јер би тада остали без службе, па би морали да помру од глади. Ни у кога не беше бар толико карактера: ако не може радити као „изображен радник“, да ради земљу, да ступи у трговину или да изучи ма какав занат...

Ето, то су узроци што су ме побудили да пишем о нашем васпитавању. Ја ћу просто испричати „исповест“ једног човека који је сам „заслушно“ носио име каванског клуподера и који умало што није пропао у диму кавана београдских...“²

Тако је, у ствари, настао толико познати његов спис *Како су нас васпитавали*, у коме је дао уверљиву, снажну и у суштини дубоко оправдану критику педагошког рада у школама, у коме је — као што каже — дао јавну „исповест с целу да покаже суштину и методу нашег васпитања“; у коме је изрекао оштар „протест у име свију оних, који су сахранили своју здраву памет у *gerundium*(има) или *ablativus*(има), у реторичким фразама и параграфима, који су сахранили своје српско поштење и своје здравље у каванама и бурдељима београдским“.³

2

Полazeћи од уверења да се основне премисе општег развоја налазе у економним и социјалним одношајима и да се ови односи могу мењати „само у свези са увеличавањем умног и материјалног богатства народа“,⁴ Марковић је тврдио да материјално богатство зависи од личне предузимљивости сваког грађанина и од њихових радничких способности, које се, опет, могу развити једино у слободи, у друштву заснованом на самоуправности и суверенитету народа, тј. таквом друштву у коме народ има искључиво право да располаже својом имовином,⁵ јер само на тај начин народ се „може старати да подиже онакве установе које подижу народну свест као: да изражава богату књижевност, да отвара добре школе, да подиже установе за унапређење имовног стања и т.д.“⁶

Мада је слободу сматрао највреднијим атрибутом човековог достојанства, а тиранију мрзео из дна душе,⁷ ипак слобода, по њему, није значила циљ, већ средство да се дође до животног циља.

„Слобода је средство; мењање економских и друштвених одношаја народа, увеличање умног и материјалног богатства народа — то је циљ народа“.⁸

² Ibidem, 8—9.

³ Ibidem, 57.

⁴ Ibidem, 181.

⁵ Ibidem, 181.

⁶ Светозар Марковић, *Сабрани списи*, књ. II, 125.

⁷ „Ја не знам како је коме, али ја мрзим на тиранију независно од тога што је она шкодљива по народ, ја је мрзим као мог личног непријатеља, јер ме вређа лично сваки тирански поступак“ (*Сабрани списи*, књ. I, 1960, 137).

⁸ „Када би се циљ слободе састојала само у томе да се може напрасно лармати по парламентима, пијацама и клубовима или брбљати по новинама и књигама, онда слобода не само да не би вредела оне крви што је народи пролише за њу и још је досада проливају, већ не би вредело ни ово мало мастила што сам га ја пролио док сам написао овај чланак“ (*Српске обмане*, *Сабрани списи*, књ. I, 1960, 181).

Према томе, тражити слободу ради некакве апстрактне слободе, која би сама себи била сврха — нема никаквог смисла,⁹ јер је слобода (мишљења и говора, штампе и јавних зборова, рада и удруживања) само услов, без кога је, као што каже Марковић, *развитак немогућ*, вредност — коју треба ценити „по оним драгоценим резултатима што их она доноси“.

Отуда и закључак да само у слободној земљи школе могу бити ваљане и повољно утицати на развој личности, и обратно: да тамо где је *развитак личности опасан по државну систему* — школе не могу бити ваљане, јер је у таквим земљама *васпитање народа споредна ствар*.¹⁰

3

Из става да целокупни („и у свим гранама“) напредак народа „зависи једино од његовог умног развитака“ и да се *умни развитака* може обезбедити само у слободној народној самоуправи следила је Марковићева консеквентна мисао да се истинско народно васпитање може остварити једино у одговарајућем, реално постојећем друштвеном животу (пошто „човека васпитава сам живот у коме се он налази“).

Према томе, да би се обезбедило народно васпитање, неопходно је створити одговарајуће друштвене околности, или, као што каже Марковић, *уништити услове* који неминовно воде несрећи и злу.

На који начин? *Просветом, науком и васпитањем*, оним, дакле, што ће допринети да омладина *најпре васпита себе саму*, како би се — сјединивши идеале социјалне и националне правичности — заложила за мењање постојећег друштва и његов преображај у боље.

Обраћајући се *српској омладини*, у тренутку озбиљних политичких збивања, којима је био циљ национално ослобођење српског народа од туђинског (турског) ропства, написао је (1868) оне знамените речи које ће како у политичком, тако и у педагошком смислу имати снагу мобилних порука, бити вечно актуалне.

„Ми смо казали јасно шта је наша савремена потреба. Српска омладина, која представља народну свест, треба да сазна ту потребу, треба да се увери да све омладинске силе треба да иду на ту потребу. Нека нам је у томе пример омладина грчка и талијанска. Онај који није готов да [се] за сваки атом својих убеђења жртвује не се не зове представником народне мисли. Српске беседе — то су наши митинзи и парламенти, оне треба у ово доба да буду проводници тих идеја.

Српска браћо! Баците на тренутак „светлост у поезији“ (и подобне ствари)! Кад се ослободимо разбираћемо шта је истинита светлост и поезија, а шта лажни призрак. Оставите декламацију о мукама српским! Кад се ослободимо декламоваћемо дивније песме о ослобођењу и препорођењу Српства. А сад прикупљајте снагу за тешка времена! Дижите успавани српски дух! Учите се наукама што помажу да се сломије сила непријатељева! Вежбајте се оружју да вас не застане неприправне сућен час!

Српске сестре! Оставите за тренутак успављујуће „опере“ и „фантазије“, а певајте песме што буде срце у јунаку! Оставите слике париских мода (и подобне ства-

⁹ Ibidem, 182.

¹⁰ Ibidem, 183.

ри) којима вас ваша браћа васпитавају, а читајте како се негују болесници, како се привијају ране од куршума и сабаља! Нек вам је пример сестра ваша Косовка девојка! А кад вам неки „бледи“ и „увели“ Душанов потомак стане шапутати — лучету молваном — о вашим црним или плавим очима, о пољупцу што пали (како оно веле наше поете), кажите му да је за Србина стидно у ово време да се забавља таквим беспослицама. А зато вам јамчимо српском чашћу да ће доћи лепше време, па нећете бити „луче молвано“, већ достојне српске жене с *човечанским правима и дужностима*.¹¹

Какво су морално значење и колику друштвену вредност имале речи да „онај који није готов да [се] за сваки атом својих убеђења жртвује нек се не зове представником народне мисли“ и да „српско омладинче треба да у истој руци држи мач и перо — кад је за шта време“, показала су каснија збивања, у којима је омладина на делу осведочавала своју моралну чврстину и истрајност у ратним искушењима, сталним политичким немирима и политичким борбама, радом на пољу науке итд.

Несумњиво је, дакле, да је Марковић у науци (образовању и васпитању, просвети) налазио полазни пут и једино средство којим се могу осмислити и осветлити разлози и правци политичког деловања, којима је циљ преображај социјалних односа,¹² мислећи при томе искључиво на *савремену науку* (јер „народ се не може образовати часловцима, псалтирима, молитвама, па ма сву Библију научио напамет“).

„Најглавнија [је] потреба“, писао је Марковић, „да се добију средства да се омладина упозна са савременом науком, са реалним погледима и на друштвене одношаје и на књижевност и на политику, једном речи на све гране народног живота“.¹³ Како доћи до потребних средстава? Смањењем издатака за државну управу, бирократију. Тиме би се, по његовом мишљењу, ослободио велики део државних издатака, а пребацивши их на школу, постигло би се „да се деца васпитају не само бесплатно, већ и на трошак целог народа“.¹⁴

Марковићеви погледи у вези с организацијом и функцијом школа за образовање народа дошли су до сасвим одређеног изражаја у *Предлогу петнаесторице за организацију српске омладине*, у коме је — после констатације да *развој народне свести зависи од политичких и друштвених услова које унапређују слободу и материјално благостање народа, да зависи од школе и књижевности*¹⁵ — као једино начело прокламовао следеће:

¹¹ Српској омладини, *Сабрани списи*, књ. I, 1960, 25—26.

¹² „И нас ће давити незнање и немање док се [не] научимо да употребљавамо своје силе, док једном не смислимо шта треба да радимо“ (*Шта треба да радимо*, *Сабрани списи*, књ. I, 1960, 65).

¹³ Писмо Љубомиру Белимарковићу, 31. октобар 1868 (*Сабрани списи*, књ. I, 1960, 81).

¹⁴ „... нека се укине једна жандармерија, која ништа не ради по Београду ма што квари вилице од зевања зверахући на коме ће да ‚изврши власт‘, тј. кога ће од грађана да муне у ребра, па ће се уштедети преко 20.000 д., а то је довољно да се подигне најбоља земљоделска школа која је народу нужна као насушни хлеб“ (*Српске обмане*, *Сабрани списи*, књ. I, 1960, 183).

¹⁵ *Сабрани списи*, књ. II, 1960, 126.

„Школе за образовање народа морају бити тако уређене да дају народу не само образоване људе већ и образоване раднике; дакле, осим народних школа за опште образовање, морају постојати школе и за специјално образовање: за земљорадњу, за занате, индустрију и трговину. *Образовање је народним трошком*“.¹⁶

Његова схватања о смислу у функцији образовања знатно су потпуније изражена у уводном (програмском) чланку „Раденика“ од 17. априла 1871. године, где је о образовању речено следеће:

„Образовање је код нас још на веома ниском ступњу као и богатство. Мислимо да није нужно доказивати како је знање један од главних чинилаца који стварају богатство и да је образовање неопходан услов да се утврди слобода и братство међу члановима народа. Али не само то. Сваки човек (мушко или женско — свеједно) који хоће да у друштву живи као пуноправни члан друштва, треба да је *образован радник*. Човек који образован није, није кадар ни да схвати свој положај и своја права у друштву. Да ли ће му се ова поштовати или не, то зависи сасвим од случаја. Човек који живи на туђ рачун у друштву не може имати никаквих права, он може само или примати милостињу или пљачкати друштво или појединца.

Према овоме, цела система образовања у једном народу мора бити тако удешена да спрема образоване раднике. Сваки члан народа још из детињства треба да се учи како ће *најпроизводније за себе и цео народ употребљавати своју снагу и зарађивати свој хлеб*, осим што треба да је *изображен и свестан као човек и грађанин*. Ово је важно нарочито за нас, јер сва наша досадања система образовања била је удешавана према томе да *спрема чиновнике а не привреднике*.

Разуме се да образовање мора бити свеопште, бесплатно и што је најважније: *трошком целог народа*. Узалуд је прописивати да је отац дужан да васпита своју децу кад отац нема хлеба ни за се, може бити, а камоли да издржава своје дете у школи да се учи. Међутим, целом народу је у интересу да место једног глупака (од кога у сиротињи може постати најгори зликовац) има изображена и вредна привредника.

Према овоме „Раденик“ ће: изучавати данашње просветно стање у Србији у сваком погледу:

излагати начела и нацрт (план) како да се организује систем образовања према изреченим начелима и према нашим условима и потребама;

уознавати читаоце са свима просветним заводима који би се са коришћу могли код нас увести;

прагати критички сваки нов појав у нашој књижевности, који би имао вредности по наше образовање;

испитивати све појаве у нашем друштвеном животу, које би имале утицаја на образовање јавног мњења уопште и на наш умни и морални развитак;

по могућству упознаће читаоце и са књижевношћу страном.“¹⁷

Очито је, дакле, да су у *Програму „Раденика“* веома снажно наглашени значај и општа улога образовања, а исто тако и конкретно истакнути најбитнији захтеви да образовање буде свеопште, обавезно и бесплатно; да образовање радника буде такво да уз професионално оспособљавање они стичу и неопходна општа знања; да образовање помаже да сви буду изображени, свесни људи и грађани.

¹⁶ Ibidem, 127.

¹⁷ Сабрани списи, књ. II, 1960, 161—162.

Најпотпунији увид у Марковићева схватања о образовању и васпитању могуће је добити у његовом раду *Социјализам или друштвена потреба*, у коме је систематично и у синтетичком виду изложио своја гледања на већи број општепедагошких питања. У овоме раду, у поглављу са називом „Организација просвете“, он је дубље и свестраније него и у једном другом зашао у подручје образовања и васпитања, саопштивши своју концепцију не само организације већ и садржине образовања и васпитања.

У својој пројекцији образовања у новом друштву, Марковић је пошао од свог карактеристичног тврђења да ће организација просвете представљати „један од главних стубова у организацији новог друштва“, с обзиром на то да ће у социјалистичком друштву свако добијати *опште и специјално образовање о општем трошку*.

Уместо формално прокламоване (демократске) одредбе о општем, обавезном и бесплатном школовању (коју је истакла *грађанска демократија*, без могућности да се практично остварује), Марковић је указао на то да *социјална демократија* управо настоји да право на образовање свакога појединца претвори у обавезу читавог друштва. „Настава, образовање свију чланова у друштву“, писао је Марковић, „не достиже се дакле у социјалном друштву обавезом родитеља да шаљу децу у школу, него се образовање подмлатка узима као друштвена обавеза, у којој мора сваки да учествује према својој могућности, па имао он деце или немао“.¹⁸

За разлику од грађанске демократије, социјална демократија, дакле, образовање *новог колена* сматра својом *дужином* и сва се деца, као што каже Светозар Марковић, *издржавају опитим народним трошком* докле не буду *кадра да сама зарађују издржавање*.¹⁹

Своја размишљања у вези с образовањем и васпитањем Марковић је усмерио и на извесна теоријска педагошка питања, као што су: *свестраност образовања, физичко, умно и морално васпитање, повезивање учења с радом, однос науке и религије (вере), школе и цркве*.

Под *свестраношћу образовања* подразумевао је развој свих способности појединца до граница његових могућности, „докле допушта његова природа“, уз обавезу друштва „да образује свога будућег члана, да га учини способним да ужива сва права у друштву и да врши све обавезе“, јер само у томе случају може се заиста говорити о правом смислу онога што се зове *право и дужност* сваког члана.

Смисао *свестраности образовања* Марковић је налазио у јединству физичког, умног и моралног образовања, при чему је под *физичким образовањем* подразумевао „развитак тела, телесне снаге и способности за физички рад“, под *умним* — „развитак моћи мишљења и богатства са стварним знањем“ и под *моралним* — „развитак друштвености у човеку, развитак појма о човечанској узајамности и навика да човек ради у истом смислу“.

Да би *физичко образовање* доприносило *свестраности образовања*, неопходно је — *перед свега* што се чини у погледу неговања тела и те-

¹⁸ *Социјализам или друштвена потреба*, *Сабрани списи*, књ. IV. 1960, 396.

¹⁹ *Ibidem*, 397.

лесне снаге, физичке чврстине, отпорности и издржљивости — и вежбање за извесне радове у економском смислу, тј. спремање човека за произвођача материјалних добара, о чему се у сувременој школи, по његовом мишљењу, уопште не води рачуна.

Тежиште његових разматрања о умном образовању у суштини се тичало односа *општег* и *специјалног* (професионалног) образовања. Уобичајено раздвајање умног образовања на компоненте *општег* образовања — под којим се схвата „пре свега развитак саме умне моћи, навикавање да човек мисли о свему правилно, а с тим уједно саопштавање неких општих знања — развитак општих појмова које сваки човек треба да има о себи и спољњем свету (природи и друштву)“ — и *специјалног* — под којим се схвата „изучавање разних грана науке према томе какву је струку (специјалност) ко себи изабрао као будуће занимање“ — као што чини педагогија, Марковић је сматрао научно неоправданим, јер се таквом поделом раздвајало оно што је у својој суштини неодојиво и што представља нераскидиво јединство. „Као да је довољно имати нека „општа знања“ да би човек могао живети као поштен грађанин и користан члан друштва. Као да човек може бити у друштву само човек, а да не мора бити у исто време: земљорадник, ковач, учитељ, лекар или ма каква други производан радник“.²⁰

Отуда је, према Марковићу, неопходно да свако ко се припрема за *производног радника* добије *специјално образовање*, али и да сваки *производни радник* стекне *опште образовање*, или, као што он каже, „да целокупно образовање — образовање за развијена човека и образована радника — треба да је опште“.²¹

Познавајући рад Првог конгреса Прве интернационале у Бриселу, на коме је било речи о односу (повезивању) учења с радом (наставе и производње), Марковић се — прихватајући концепције овога скупа о образовању — у својим схватањима одлучно изјаснио за *снајање учења с радом*; за то да рад треба учити у непосредној производњи, а не у школским радионицама.

„Радњу треба учити у радионици, у озбиљном послу, где се производи с намером да се нешта заиста произведе“, писао је С. Марковић. „Подизати неке особите радионице за децу или младиће који већ могу да учествују у производњи — то је с једне стране економски губитак за друштво, а с друге стране у таквим радионицама не би се никад могло научити радити као у правој произвођачкој радионици. Напоследку остаје још једна практична немогућност: разне врсте производње гранају се у бесконачности — како ће се толике безбројне радионице потрпати у школу или уз школу.“²²

Међутим, то никако није значило да школу треба ослободити обавезе да учи раду и васпитава за рад. Напротив, Марковић је тврдио да „школа треба да развије у детету способност и вољу за рад, а у самом друштву оно треба да нађе примену својих способности и да се навикне радити“.²³ Због тога је неопходно да друштво буде *тако економски организовано* да ученици свих узраста могу према својим способностима учествовати у *народној производњи истински*, јер — уз несумњиву ко-

²⁰ Ibidem, 398.

²¹ Ibidem, 398.

²² Ibidem, 399—400.

²³ Светозар Марковић, *О школи и васпитању*, Просвета, Београд, 1946. 11.

рист коју школа у овом смислу може да даје — физички рад који ученици врше у школи *увек је као нека сиграчка или забава, а не нешто суштаствено.*

Изјаснивши се, дакле, за смисао Марксовог схватања о повезивању учења и рада — уз упозорење на могућност експлоатације деце рада (у земљама са капиталистичким начином производње) и на потребу да се законским мерама заштити здравље деце и спречи сваки вид злоупотребе деце рада — Марковић је нагласио да у земљи где није развијен фабрички систем производње треба примењивати *палијативне мере у системи образовања*, тј. да се уз школе (нпр. хемијско-технолошке, пољопривредне) морају подизати и радионице („фабрике“), да би се ученици вежбали у практичном раду („што све не би било потребно да је производња организована и да већ има образованих радника“). Ово, наравно, важи и за Србију, па би, по њему, требало „још врло много да се испита, да се дозна, шта је управо код нас најпрече и шта треба најпре да се подиже“.²⁴

Док је своја размишљања о умном образовању Марковић свео, углавном, на осмишљавање значења *јединства општег и специјалног образовања*, дотле је у разматрању проблема моралног образовања настојао да раздвоји морално од религијског образовања, које је, као што каже, *данашња педагогија спајала, препоручујући „да се образовање морално даје деци од чести школе од чести цркве“.*

Пошто *сувремена наука*, према Марковићу, појмове морала и религије сматра не истоветним, него сасвим различитим, пошто се морал развија упоредо с развојем науке и умним развојем (док, истовремено, с умним развојем религија опада) — *школа и црква не могу бити никако заједнички васпитачи морала.*

Али и школа може само делимично да буде *морални учитељ*. Њена улога, по Марковићу, била би да даје научна објашњења о томе „шта је човек а шта друштво“, да објашњава какав је положај човека у друштву, „које су радње моралне а које неморалне“ и укаже на законитости које владају у овој области друштвеног живота.

Једном речју, задатак школе би био да ученицима пружи знања о томе *шта човека чини правим човеком*, да их *упућује и навикава* како да буду морални људи, тј. да *врше оно што је добро и што знају да је добро*. Али, у сваком случају, друштвени живот представљаће најбољег и најефикаснијег учитеља морала. „А сам живот, сама радња, може човека заиста образовати да буде моралан. Живот и радња — то је дело друштва, и човек ће у толико пре постати моралан у колико је само друштво основано на моралу — у колико се морал потпуније практикује у свакој радњи коју човек води од детињства.“²⁴

За Светозара Марковића, који се као политички прегалац преваходно интересовао питањима друштвеног преображаја, било је веома значајно да укаже и на неопходност у жељем смислу *политичког образовања* у школама. У спису *Вера и наука* — и *образовање у народном правцу*, тврдећи да школска омладина не добија право морално, нити било какво политичко образовање, Марковић је појам *политичког образовања* изразио на следећи начин:

²⁴ Ibidem, 12.

„Ми под политичким образовањем разумемо да ђак у школи добије основне појмове о својим човечанским правима и дужностима; о својим правима и дужностима у општини, држави и друштву; да он разуме свој грађански и друштвени положај; да се он спреми као будући радник за друштво; да он упозна политичко и друштвено стање своје отаџбине, да појми њену снагу и њен задатак.“²⁵

Исто тако, неопходно је истаћи и одлучне захтеве Светозара Марковића у погледу реалног — материјалистички заснованог — правца образовања, одбацавање свега што би ометало процес научног осмишљавања и политичког освешћивања — политичког ангажовања младих у борби за друштвени преображај, као што је неопходно подвући и високу доследност његову у разматрању положаја женског образовања и уопште друштвене еманципације жене, о чему сведочи већи број његових написа.

5

И на крају, требало би рећи:

(1) да о проблемима образовања и васпитања Светозар Марковић није писао као кабинетски теоретичар, већ као политички и друштвено ангажован прегалац, и да отуда његова размишљања о овим проблемима не представљају строго кохерентан систем схватања, већ потпуније или мање потпуне осврте на одређена, у суштини веома значајна питања, која су чинила саставни део његовог политичког програма општедруштвеног преображаја, за који се са својим истомишљеницима залагао;

(2) да су његова схватања о проблемима васпитања и образовања настала највећим делом као резултат његовог практичног политичког реаговања на тренутне захвате у организацији школа и да су, стога, носила изразити печат његове надахнуте друштвено-политичке заузимљивости и у том смислу имала карактер промишљених наука — да покажу, с једне стране, неразумност и друштвену нецелисходност онога што су државно-просветне власти предузимале (у вези с преустројством школа и практичним радом у школама) и, с друге стране, да скрену пажњу на непознате правце гледања на проблеме образовања и организације школа, које би биле у интересу народа у целини;

(3) да су — носећи у себи ознаке реалног и утопијског, стварности и идеала, и његова педагошка схватања могла, с обзиром на конкретне друштвено-историјске услове — мање да буду непосредни обрасци за практично решавање актуалних школско-педагошких проблема, а више пројекција чије се остваривање могло очекивати у будућности, у развијеним друштвено-економским односима и изразитијој друштвено-класној диференцијацији, пре свега, с јачањем радничке класе;

(4) да и поред тога што су имали значење пројекције, његови педагошки погледи, погледи на образовање и школу (као и његово учење у целини) имали су изванредно привлачну снагу, окупљајући и одушевљавајући за борбу младе, који су у Светозару Марковићу — доследном борцу и идеологу социјализма — налазили светао узор и снажан мотив за сопствено друштвено-политичко и педагошко прегалаштво у интересу социјализма.

СУЩНОСТЬ РЕВОЛЮЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЧА

Богатую сокровищницу обширного революционного творчества Светозара Марковича составляют его взгляды на образование и воспитание. Автор этой статьи подчеркивает, что Светозар Маркович свою особенную склонность и желание заниматься задачами образования и воспитания во всевозможных рамках, выразил это впервые во время своего пребывания в Петербурге, в письме к брату Иеврему, 16 февраля 1868 года, объясняя ему свою статью „Как нас воспитывали“ в которой он выразил и свои главные мысли о педагогии и о необходимости изменения всей школьной системы в Сербии, начиная от основных школ и гимназий и кончая Университетом (Великая школа).

В своем труде, Тешич раскрывает в синтетическом обзоре всю суть педагогических взглядов Марковича, имея в виду общий объем его трудов и работы на революционном поле.

В. Тешич